

УДК 159.9:355.43

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2025.24.24>

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Вячеслав Ташматов

*Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 9, м. Одеса, Україна, 65009
e-mail: v1976t@ukr.net*

Юлія Шмаленко

*Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 9, м. Одеса, Україна, 65009
e-mail: jshmalenko@gmail.com*

Маргарита Гулько

*Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 9, м. Одеса, Україна, 65009
e-mail: marharytahulko@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню особливостей роботи практичного психолога в установах виконання покарань України. Визначено роль і завдання психолога в пенітенціарній системі, а також основні напрями його діяльності з особами, які відбувають покарання. Розглянуто психологічні особливості контингенту, зокрема вплив ізоляції на психологічний стан засуджених та процес їх ресоціалізації. Проаналізовано основні проблеми, з якими стикаються психологи в установах виконання покарань, включаючи професійні ризики, етичні дилеми та необхідність міждисциплінарної взаємодії. Запропоновані шляхи вдосконалення діяльності психологів, зокрема через використання сучасних психокорекційних програм, підвищення кваліфікації та реформування психологічної служби. Стаття висвітлює основні напрямки безпосередньої роботи практичного психолога в установах виконання покарань. Психолог проводить глибоке вивчення особистості засуджених, визначає їх психологічні особливості, виявляє осіб з підвищеним ризиком агресивної поведінки, суїцидальних намірів або психічних відхилень. Це дозволяє своєчасно вжити заходів для запобігання негативним проявам. Розробка та реалізація індивідуальних і групових програм психокорекції спрямовані на зміну деструктивних моделей поведінки, формування навичок конструктивного спілкування та самоконтролю. Профілактична діяльність включає заходи з попередження конфліктів та негативних психологічних явищ серед засуджених. Психолог надає консультації персоналу установи щодо особливостей поведінки засуджених, методів ефективної взаємодії та управління конфліктними ситуаціями. Також проводяться просвітницькі заходи для підвищення психологічної культури як серед персоналу, так і серед засуджених. Також психолог бере участь у розробці та реалізації програм соціальної адаптації, готує засуджених до життя після звільнення, сприяє відновленню їх соціальних зв'язків та формуванню позитивних життєвих установок. Стаття надає практичні рекомендації для покращення роботи психологів у пенітенціарних установах і може бути корисною для фахівців у галузі психології та пенітенціарної практики.

Ключові слова: практичний психолог, установи виконання покарань, пенітенціарна система, ресоціалізація, психологічна корекція, професійні ризики, емоційне вигорання, психодіагностика, психологічна реформа, кваліфікація психологів, етичні дилеми, міждисциплінарна взаємодія.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація осіб, які відбувають покарання, є важливою складовою процесу ресоціалізації, яка передбачає не лише фізичне, але й психологічне відновлення засуджених. Робота практичного психолога в установах виконання покарань займає важливе місце в цьому процесі, адже на психолога покладається завдання забезпечення психологічного супроводу засуджених, що включає психокорекційну, психодіагностичну та консультативну допомогу. Проблематика психологічної роботи в пенітенціарних установах України стає особливо актуальною в умовах сучасних змін у пенітенціарній системі, що включають реформування правових норм, удосконалення умов утримання засуджених та реалізацію нових програм ресоціалізації. Однак практика показує, що психологічна допомога є недостатньо ефективною без належної підготовки та кваліфікації самих психологів, а також без наукового обґрунтування методів і підходів у їхній роботі.

Метою цієї статті є аналіз особливостей роботи практичного психолога в установах виконання покарань України, а також вивчення існуючих проблем та викликів, які постають перед психологами в процесі їхньої діяльності. Це дозволить розробити рекомендації щодо вдосконалення роботи психологічних служб у пенітенціарній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питання психологічної роботи в установах виконання покарань було досліджене рядом вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, питання психологічної підтримки осіб, що відбувають покарання, вивчали такі вчені, як Бех І. Д., Вахоцька І. Дільна З. Ф., Устрицька Н. І. [1, с. 3]. Їхні роботи відзначають важливість психологічної реабілітації засуджених як інструменту профілактики рецидивів. Крім того, теоретичні аспекти професійної діяльності психологів у пенітенціарних установах були розглянуті у роботах таких науковців, як Назаров О. А., Озерський І. В., Матяш М. М., Лугньов В. Є., Прудка Л. М., Сулуцький В. В. [4, с. 7] та інших.

Формулювання цілей статті. Стаття повинна повноцінно розкрити діяльність психолога в установах виконання покарань і показати, що її квінтесенцією є саме процес перевиховання та ресоціалізації засуджених, оскільки вона орієнтована на забезпечення психологічної підтримки осіб, що перебувають в умовах ізоляції. Основним завданням психолога є діагностика психологічного стану засуджених, надання корекційної допомоги, а також допомога у розвитку їх соціальних навичок для подальшої адаптації до суспільства після звільнення. Психолог виступає як консультант і тренер, допомагаючи засудженим опанувати навички управління емоціями, стресом і конфліктами, що є необхідними для зниження ризику рецидиву. Крім того, психолог сприяє формуванню позитивної самооцінки у засуджених, що відіграє важливу роль у процесі їх ресоціалізації [3, с. 434].

Виклад основного матеріалу. Основні напрями роботи психолога в пенітенціарних установах охоплюють різні аспекти, зокрема:

1. Психодіагностична робота, яка включає проведення тестів для виявлення психологічних особливостей осіб, визначення рівня стресостійкості, наявності психопатологічних розладів та інших проблем.
2. Корекційна діяльність, спрямована на виправлення поведінкових патернів і зниження рівня агресивності, а також на формування соціальних і комунікативних навичок у засуджених.
3. Психотерапевтична підтримка, що включає роботу з особами, які мають посттравматичний стрес, депресії або інші розлади, що можуть бути наслідком ізоляції.
4. Соціально-психологічна адаптація, що передбачає допомогу в підготовці до звільнення, навчання індивідуальних стратегій поведінки в умовах свободи.
5. Групова робота з засудженими, де психолог проводить тренінги та семінари, спрямовані на розвиток групових норм поведінки та взаємодії [6, с. 187].

Правова основа діяльності психолога в пенітенціарних установах України визначається рядом нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про державну кримінально-виконавчу службу України» та іншими законами, що регламентують умови відбування покарань. Однак, незважаючи на наявність законодавчих норм, практичне застосування психологічної допомоги в установах виконання покарань потребує подальшого розвитку, зокрема щодо визначення прав і обов'язків психолога, стандартів надання психологічної допомоги та організації міждисциплінарної взаємодії. Психологи мають обов'язок зберігати конфіденційність, але при цьому їх діяльність не повинна порушувати загальні правові норми та принципи пенітенціарної системи. Необхідним є також вдосконалення процесу атестації психологів, їх професійного навчання та сертифікації для забезпечення високої якості надання послуг. Психолог повинен працювати в рамках етичних стандартів і дотримуватися принципів гуманізму, а також сприяти запобіганню жорстокого поводження з засудженими.

Особи, які перебувають в установах виконання покарань, мають специфічні психологічні особливості, які відрізняють їх від більшості населення. Перш за все, це люди, які пережили значний стрес, що супроводжує кримінальну діяльність, затримання та перебування в умовах ізоляції. Психологічний стан засуджених часто характеризується високим рівнем агресії, відчуженості та соціальної депривації, що зумовлюється тривалою ізоляцією від суспільства. Окрім цього, у таких осіб може спостерігатися висока частота психічних розладів, зокрема, депресій, тривожних станів та посттравматичних стресових розладів (ПТСР), особливо серед тих, хто був підданий фізичному чи психічному насильству до і під час утримання. Іншими специфічними рисами є схильність до соціальної інверсії та вищий рівень психопатичних рис, таких як антисоціальні тенденції, низька емпатія і проблеми з самоконтролем.

Ізоляція від суспільства є одним із найбільш значущих факторів, які впливають на психологічний стан осіб, які відбувають покарання. Дослідження показують, що тривале перебування в умовах обмеженої свободи може призвести до серйозних психологічних наслідків, таких як депресія, психосоматичні захворювання, а також до зміни особистісних якостей (наприклад, розвитку симптомів шизофренії або параної) [6, с. 97]. Психологічні наслідки ізоляції також включають зниження здатності до соціальної адаптації, порушення мотивації до змін і відновлення зв'язків із суспільством після звільнення. Ці фактори стають значною перешкодою на шляху ресоціалізації та можуть сприяти рецидивізму, якщо не буде надано належної психологічної допомоги. Зміни в поведінці і психічному стані можуть бути частково зворотними за умови професійної корекційної роботи, однак досягнення ефективної адаптації після ізоляції потребує значного часу і зусиль.

Психодіагностика є важливим інструментом для оцінки психологічного стану засуджених та визначення індивідуальних потреб у корекційній допомозі. Застосування різноманітних методів психодіагностики, таких як проєктивні тести, опитувальники особистості та когнітивно-поведінкові методи, дозволяє психологам точно оцінити рівень стресостійкості, емоційного фону та наявність психічних розладів у засуджених. Психологічне консультування є важливим аспектом допомоги засудженим, яке спрямоване на подолання особистісних проблем, а також на підтримку у важкі періоди емоційного стресу чи психічного дискомфорту.

Корекційна робота з особами, які відбувають покарання, має кілька основних напрямків [4, с. 128]:

1. Когнітивно-поведінкова терапія для корекції антисоціальних установок і зміни деструктивних поведінкових патернів.

2. Психотерапевтична допомога для роботи з глибшими психічними травмами, такими як посттравматичний стресовий розлад або внутрішня порожнеча.

3. Соціальна адаптація через навчання новим соціальним навичкам і нормам поведінки в суспільстві. Психологи використовують індивідуальні та групові методи роботи, враховуючи особливості кожного засудженого та його ступінь готовності до змін. Це важливо, оскільки лише персоналізований підхід може забезпечити ефективну допомогу та знизити ризик рецидиву.

Діяльність практичного психолога в установах виконання покарань орієнтована на роботу з людьми, які пережили важкі соціальні, психологічні та емоційні стреси. Психологічні особливості контингенту включають високий рівень агресії, соціальної депривації та психічних розладів, що вимагає від психолога застосування спеціалізованих методів діагностики та корекції [1, с. 523]. Важливими аспектами роботи є надання психологічної допомоги в умовах ізоляції та адаптація до норм соціуму після звільнення. Психодіагностика, консультування та корекційна робота є основними інструментами, що дозволяють знижувати ризик рецидиву та сприяти успішній ресоціалізації засуджених.

Робота психолога в установах виконання покарань є високонавантаженою і емоційно важкою, оскільки вона пов'язана з постійною взаємодією з людьми, які перебувають у стресових умовах та мають складні психічні розлади. Психологи часто стикаються з професійними ризиками, такими як синдром емоційного вигорання, який виникає через перевантаження емоційними проблемами клієнтів, відсутність можливості відновлення емоційних ресурсів, а також через системну ізоляцію від підтримки та допомоги. Синдром вигорання проявляється в емоційній виснаженості, зниженні ефективності роботи та негативному ставленні до клієнтів. Це явище потребує уваги та профілактичних заходів, таких як регулярні психологічні тренінги для фахівців, підтримка професійної спільноти та можливості для відпочинку.

Робота психолога в пенітенціарній системі часто стикається з етичними дилемами, зокрема питаннями конфіденційності та балансування між професійною етикою і вимогами правоохоронних органів [5, с. 314]. Психолог має обов'язок дотримуватися принципу конфіденційності, однак, у деяких випадках, необхідно ділитися інформацією з іншими органами, якщо це стосується безпеки чи правопорушень. Наприклад, якщо засуджений загрожує собі або іншим, психолог може бути змушений повідомити про це адміністрацію установи. Такі ситуації створюють конфлікт між обов'язком захищати особисту інформацію клієнта та забезпеченням безпеки в установі. Важливими є чітко прописані етичні стандарти і методи роботи для того, щоб мінімізувати такі дилеми і забезпечити відповідальну роботу психолога.

Успіх роботи психолога в установах виконання покарань неможливий без ефективної міждисциплінарної взаємодії з іншими фахівцями, такими як соціальні працівники, медики, адміністрація установи, а також правоохоронні органи. Психологи повинні співпрацювати з цими професіоналами для досягнення єдиного підходу до ресоціалізації та реабілітації засуджених. Взаємодія з медичними працівниками дозволяє коректно оцінювати психічний стан осіб та своєчасно виявляти можливі психічні розлади. Співпраця з соціальними працівниками є важливою для організації соціальних програм для засуджених, а з адміністрацією - для покращення загальних умов життя в установі. Всі ці аспекти взаємодії є важливими для досягнення успіху в процесі корекції поведінки та підготовки до звільнення.

Сучасні психокорекційні програми є важливим інструментом у роботі психолога з особами, які відбувають покарання. Вони включають як індивідуальні, так і групові методи впливу на особистість засудженого, що дозволяє коригувати деструктивні поведінкові патерни і допомагати у ресоціалізації [7, с. 98]. Одним з найефективніших напрямів є когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), яка сприяє зміні антисоціальних установок,

формуванню здорових стратегій подолання стресу та розвитку емоційної стабільності. Крім того, програми, орієнтовані на розвиток соціальних навичок, допомагають засудженим відновити здатність до ефективної взаємодії з іншими людьми. Іншими важливими підходами є психотерапевтичні техніки, такі як арт-терапія, музикотерапія та психодрама, які використовуються для вираження емоцій, самопізнання та побудови нових соціальних ролей. Важливою умовою для успішного застосування цих програм є їх адаптація до специфіки контингенту і умови пенітенціарних установ.

Оскільки робота психолога в пенітенціарних установах є складною та емоційно виснажливою, необхідно постійно підвищувати кваліфікацію фахівців, щоб вони могли ефективно працювати з різними категоріями засуджених, адаптувати нові методи і підходи до змінюваних умов. Підвищення кваліфікації повинно охоплювати не лише знання сучасних психокорекційних методів, але й навички з управління стресом, боротьби з професійним вигоранням, а також освоєння методів роботи з особами, що страждають від психічних розладів. Супервізія - це ще один важливий елемент професійного розвитку психологів. Регулярні супервізії дають можливість фахівцям отримувати зворотний зв'язок щодо їх роботи, обговорювати складні випадки, обмінюватися досвідом з колегами та отримувати підтримку для подолання емоційного вигорання. Супервізії дозволяють забезпечити якісну психологічну допомогу, знижуючи ризики професійних помилок та неефективних практик.

Реформування пенітенціарної системи України є важливим кроком для підвищення ефективності роботи психологів у цих установах. Одним з основних напрямків реформ є інтеграція психологічних послуг у загальний процес ресоціалізації засуджених [4, с. 128]. Для цього необхідно створити умови для більш тісної співпраці психологів з іншими фахівцями - соціальними працівниками, медиками, педагогами та юристами. Крім того, потрібно розширити можливості для надання психологічної допомоги не лише під час перебування засудженого в установі, але й після його звільнення, в рамках програм підтримки на етапі реінтеграції в суспільство. Особливої уваги заслуговує питання підвищення фінансування та ресурсного забезпечення психологічної служби, адже недостатня кількість фахівців та обмежені ресурси суттєво обмежують можливості для ефективної роботи. Реформа має включати також стандартизацію методів та процедур надання психологічної допомоги, що сприятиме підвищенню якості послуг і забезпеченню єдиного підходу до роботи з різними категоріями засуджених.

Висновки. Дослідження діяльності практичного психолога в установах виконання покарань України дозволяє зробити низку важливих висновків, які стосуються як специфіки роботи психологів, так і шляхів удосконалення їхньої діяльності в пенітенціарній системі.

Практичні психологи в цих установах виконують надзвичайно важливу функцію, спрямовану на корекцію поведінки засуджених, підтримку їх психологічного здоров'я та адаптацію до умов ізоляції. Вони є важливими учасниками процесу ресоціалізації та реабілітації осіб, що відбувають покарання.

З огляду на специфіку контингенту, психологи повинні володіти широким спектром методів і технік, орієнтуючись на індивідуальні психологічні потреби засуджених, враховуючи соціальну депривацію, агресивність, порушення емоційно-волевої сфери, а також психічні розлади. Одним з найбільших викликів для психологів є професійні ризики, такі як емоційне вигорання та етичні дилеми, зокрема конфлікти між конфіденційністю та вимогами адміністрації установ. Врахування цих факторів є необхідним для забезпечення ефективності роботи.

Використання сучасних психокорекційних програм, підвищення кваліфікації фахівців через регулярні тренінги та супервізії, а також проведення реформи психологічної

служби є основними напрямками вдосконалення діяльності практичних психологів у пенітенціарних установах України.

Необхідно розширити спектр використовуваних психокорекційних програм, включаючи новітні методи, такі як когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія та музикотерапія, що дозволяють більш ефективно працювати з людьми, що мають складні психічні та поведінкові розлади. Рекомендується запровадити регулярні тренінги та супервізії для психологів у пенітенціарних установах, щоб підвищити їх професійну компетентність, запобігти емоційному вигоранню та підтримати морально-психологічний клімат у професійній діяльності.

Реформування пенітенціарної системи повинно передбачати інтеграцію психологічних послуг у загальний процес ресоціалізації та реабілітації засуджених. Потрібно сприяти більш тісній взаємодії психологів з іншими фахівцями (соціальними працівниками, медиками, педагогами) для досягнення комплексних результатів у процесі ресоціалізації. Необхідно збільшити фінансування психологічних служб в установах виконання покарань для забезпечення належних умов для роботи психологів, включаючи придбання сучасних методичних матеріалів і навчальних програм.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. *Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ : Либідь, 2008. 848 с. : іл. ISBN 978-966-06-0490-2.
2. Вахоцька І. Проблема емоційного вигорання у професійній діяльності особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2016. № 1150. С. 6–8. URL: <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/4346>
3. Дільна З. Ф., Устрицька Н. І. Психологічні особливості ресоціалізації засуджених. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 433–436.
4. Назаров О. А. Проблема ефективності психокорекційної роботи пенітенціарного психолога з засудженими в умовах колонії. *Актуальні проблеми психології*. 2008. Т. 7, Вип. 17. С. 126–129.
5. Озерський І. В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85, ч. 3. С. 312–317. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/51-2.pdf>
6. Матяш М. М., Луньов В. Є., Прудка Л. М. *Пенітенціарна психологія : навчальний посібник*. Київ : НМУ імені О. О. Богомольця, 2023. 223 с. URL: <https://emed.library.gov.ua/suchasna-medytsyna/penitentsiarna-psykholohiia>
7. Сулуцький В. В. Робота пенітенціарного психолога в умовах війни. *Збірник тез Всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму «Забезпечення психологічної допомоги в секторі сил оборони України»* м. Київ, 2022. С. 97–100. URL: https://www.researchgate.net/publication/363468599_ROBOTA_PENITENCIARNOGO_PSIHOLOGA_V_UMOVAN_VIJNI

FEATURES OF THE WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST IN THE INSTITUTIONS OF EXECUTION OF PUNISHMENTS

Vyacheslav Tashmatov

*Odesa Law Academy National University
9, Academic str., Odessa, Ukraine, 65009
e-mail: v1976t@ukr.net*

Yulia Shmalenko

*Odesa Law Academy National University
9, Academic str., Odessa, Ukraine, 65009
e-mail: jshmalenko@gmail.com*

Margarita Gulko

*Odesa Law Academy National University
9, Academic str., Odessa, Ukraine, 65009
e-mail: marharytahulko@gmail.com*

The article is devoted to the study of the peculiarities of the work of a practical psychologist in institutions of execution of punishments of Ukraine. The role and tasks of the psychologist in the penitentiary system, as well as the main directions of his activity with persons serving sentences are determined. The psychological features of the contingent, in particular the influence of isolation on the psychological state of the convicts and the process of their re-socialization, are considered. The main problems faced by psychologists in penitentiary institutions, including occupational risks, ethical dilemma and the need for interdisciplinary interaction, are analyzed. The ways of improving the activities of psychologists, in particular through the use of modern psycho-correction programs, advanced training and reform of the psychological service, are proposed. The article covers the main directions of direct work of a practical psychologist in the institutions of penalties. The psychologist conducts a deep study of the personality of the convicts, determines their psychological characteristics, identifies persons with increased risk of aggressive behavior, suicidal intentions or mental abnormalities. This allows you to take time to prevent negative manifestations. The development and implementation of individual and group programs of psycho-correction are aimed at changing destructive models of behavior, the formation of constructive communication and self-control skills. Preventive activity includes measures to prevent conflicts and negative psychological phenomena among convicts. The psychologist provides advice from the institution's staff on the peculiarities of the conduct of convicts, methods of effective interaction and conflict management. Educational measures are also held to enhance psychological culture both among staff and among convicts. The psychologist also participates in the development and implementation of social adaptation programs, prepares convicts for life after release, promotes the restoration of their social ties and the formation of positive life attitudes. The article provides practical recommendations for improving the work of psychologists in penitentiary institutions and can be useful for specialists in psychology and penitentiary practice.

Key words: practical psychologist, correctional facilities, penitentiary system, resocialization, psychological correction, professional risks, emotional burnout, psychodiagnostics, psychological reform, psychologist qualifications, ethical dilemmas, interdisciplinary cooperation.